

Dagbok från ubåtsfronten

av Olof Santesson

TITEL:

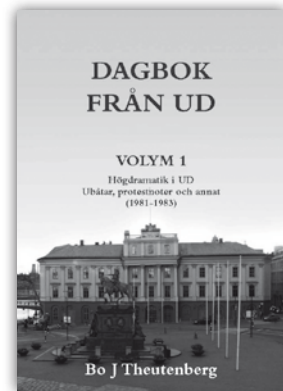
Dagbok från UD, Volym 1: Högdramatik i UD
Ubåtar, protestnoter och annat (1981–1983)

FÖRFATTARE:

Bo J Theutenberg

FÖRLAG:

Stockholm Institute of International Law,
Arbitration and Conciliation, Skara 2012



I UD VAR han en särling. Den som i tjänsten besökte utrikesdepartementet på 1970–80-talen kunde inte undgå att känna hur Bo J Theutenberg mörkt och otåligt visade vad han tyckte borde göras, särskilt under Lennart Bodströms tid som utrikesminister. Drygt ett kvartssekel efter det att den rätt självvåldige juristen, i förbittring över den tidens socialdemokratiska utrikes- och säkerhetspolitik, lämnade tjänsten som folkrättssakkunnig, har han börjat ge ut sina dagböcker. De inleds med den tidiga ubåtsjaktens år, då han inte minst brännmärker kretsen kring statsminister Olof Palme för att ha förfuskat kraften i den svenska reaktionen efter händelserna i Hårsfärden i oktober 1982.

Boken ska nog läsas som en saltad inlaga av en man som intensivt såg Sovjetunionen som ett ständigt hot mot Sverige. Det var i försvaret Theutenberg formade sin ”världsuppfattning”, närmare bestämt som en kugge i den svenska incidentberedskapen (snart blott ett minne?). Där fick han sin insyn i hur den östliga grannen som ett led i sina ”enorma krigsförberedelser” ständigt var i militär rörelse över Östersjön. Det var

legio med provocerande skenanfall mot den svenska beslutslinjen”, skriver han i en tillbakablick.

Det räckte, som Theutenberg såg det, inte med detta. Sovjetunionen hade ”som sitt främsta vapen att just spionera och kränka andra länders territorium”, det och mycket annat visste han. ”Denna insikt om den kommunistiska stormakten Sovjetunionen hade jag med mig in i UD, när jag började där 1966”, och den övergav mig aldrig”. Vill man slippa det kalla krigets hårdaste värderingar är nog en annan bok att föredra. Theutenberg visste var han stod, med vad och vilka han hade att göra.

Det betyder ingalunda att dagboks-författaren var helt och enbart fixerad av Sovjet. Så först några ord om en man med breda intressen och internationella kontakter.

Docent 1972, vid 30 års ålder, professor 1984, började Theutenberg som diplomatisk tjänsteman och var därefter UD:s folkrättssakkunnige – d v s utanför ”linjen” – åren 1976–1987. Vid sidan av ständiga krisuttryckningar med note-skrivande och regeringsuttalanden arbetande han långsik-

tigt och skrev av regeringen granskade debattinlägg. Han genomförde hemliga sonderingar med ryssarna om den svåra gränsdragningen i mellan länderna i Östersjön, undervisade i folkrätt, var engagerad i polarfrågorna (till sist som svensk ambassadör för området), kämpade för diplomatiska förbindelser med Heliga Stolen, forskade om religionens roll i världspolitiken, där han numera verkar inom ramen för ”Dialogen med Islam”. Och, inte minst var han djupt involverad i Försvarsmakten.

Sina kunskaper om det militära – major i flygvapnets reserv – sätter Theutenberg snarast i första rummet; verksamheten i Försvarsmakten under trettio år fyllde en stor del av hans liv. ”Det var väl ingen i UD som visste mer än jag om vad som tilldrog sig i de hemligaste vråna i försvaret, inklusive underrättelsetjänsten”, noterar han. Till en finländsk vän säger han sig vara övertygad om att det var sovjetiska ubåtar som kränkte Sverige eftersom han själv hade ”deltagit i ubåtsjakterna *både* (kursiverat här) på den politiska och militära sidan”!

Om sina insatser vet Theutenberg att berättas. Som ett skäl för att nu börja ge ut dagböckerna anger han att mycket av det som stöttes och blöttes inte finns i arkiven, det klarades av i samtal och i telefon. Framtida forskare kommer att ha svårt att orientera sig i ett ofullständigt material. Det anser dagboksförfattaren är så mycket allvarligare som han hos socialdemokratiska politiker såg en flykt från intagna positioner och bland dem och andra en ren mytbildning om intrång i svenska vatten, dit han hänför ambassadören Rolf Ekéus utredningar om undervattenskränkningar och säkerhetspolitik.

I UD tror sig Theutenberg ha varit den som intog den hårdaste inställningen mot Sovjetunionen. Han anser sig för läsarna

ha förklarat sin ”rigida” inställning mot det kommunistiska systemet och tror att det hade gått bättre i karriären om han hade anpassat till ”den röda verkligheten” i UD. Men ”det hängde på mig”, heter det, ”att sätta ned foten om nu någon fot skulle sättas ned. Ingen annan gjorde det.” Som en del av historieskrivningen hör enligt dagboksförfattaren ”hur en kombination av partipolitik, personrivalitet, prestigeaspekter och den traditionella eftergiftspolitikerna mot Sovjetunionen” till slut ledde till hans avgång från posten som UD:s folkrättssakkunnige.

Vad som Theutenberg tillför är således sin redovisning av den egna rollen i framför allt några säkerhetspolitiskt tillspetsade lägen. Han menar att vi därmed får den *sanna* bilden av vad som skedde. En läsare måste ändå påminna sig att vad som läggs fram är en av aktörernas bedömningar och åtgärder; en partsinlaga om man så vill. Vad är det då som särskilt sticker ut?

När det gäller U 137 har Theutenberg gett ett bidrag till folkrätten med sitt begrepp *eroderande immunitet*, bl a eftersom ubåten inte angav att den var i nöd. Vid samtal med ÖB Lennart Ljung redan dagen efter grundstötningen vid Gåsefjärden inne i militärt skyddsområde i oktober 1981 är han klar att hävda att det handlar om en grov och ”sannolikt avsiktlig” inträngning. Omgående är han också färdig med första utkastet till en svensk protestnot från regeringen Fälldin.

Beläggen för att ryssarna inte talade sanningen redovisas dock av ÖB först nära en vecka efter grundstötningen och i en slutlig sammanfattning ytterligare fem dagar senare. Men alla, Fälldin, Ullsten, Leifland, är på Theutenbergs linje. Han kan inte vara annat än nöjd. Det skulle inte gå lika smort året därpå, i Hårsfjärden, med den

första och största av de många ubåtsjakter som alla slutar snopet.

Medan jagandet pågår sätter sig Theutenberg in i Försvarsmaktens ansträngningar. Han är uppe på Försvarsstaben och får genomgångar av både underrättelseorganen och analysgruppen, lyssnar på ljudupptagningar och ansluter sig till att det rör sig om inkräktare från Warszawapakten, i praktiken Sovjetunionen.

Bristen på ett resultat driver fram en utredning, ubåtskyddskommissionen, ledd av socialdemokraten Sven Andersson och med Carl Bildt som borgerlig ledamot.

I början av januari 1983 är Theutenberg uppe i försvarsstaben, får och diskuterar underrättelsesidans material. ”Känsligt. Kvalificerat. Detta släpps inte vidare. Har ens kommissionen fått det?” I en fotnot nämns att militären inte litade på UD, ”där en annan verklighetsuppfattning om Sovjetunionen och kommunismens onekligen rådde”. Theutenberg kände sig uppenbarligen mer hemma i Försvarsmakten. Och ett så operativt engagemang som hans hade nog ingen tidigare folkkrättsakkunnig övervägt.

Det var inte tal om Theutenberg skulle stå fri från alla parter i den nationella hanteringen. Tvärtom, han kände ”ett särskilt personligt ansvar för hela saken, i synnerhet för äktheten i det som militären hade rapporterat om, nämligen att det fanns ubåtar i Hårsfjärden som kränkte oss.” Nu gällde det för honom att ”styra regeringen i rätt riktning”.

Här får det bli litet detaljerat. Fastställt var att ubåtskyddskommissionens slutsatser skulle presenteras den 26 april 1983. Theutenberg visste att Sovjetunionen skulle pekas ut som skyldigt och hade kommit fram till att resultatet var så pass uppseendeväckande att det krävdes utrikesnämnd, presskonferens och en svensk protestnot.

Den 29 mars varskodde han kabinetssekreteraren Pierre Schori om dynamiten i den kommande rapporten. Det borde ha trängt uppåt.

Och när det var en knapp vecka kvar talade Theutenberg direkt med Bodström om saken, innan han skrev ett första utkast till en svensk protestnot. Den cirkulerade i UD. Inga invändningar. Men plötsligt, den 22 april, ställdes Theutenberg inför ett motförslag skrivet av diplomatveteranen Sverker Åström och försvarsministern Anders Thunborg. Viktigaste skillnaden var att Sverige nu lade skulden på den sovjetiska marinen, inte staten Sovjetunionen, vilket Theutenberg med viss rätt uppfattade som en nedtoning. Formuleringen fastställdes vid ett möte, där han stod tämligen ensam. Han uppfattade att Olof Palme hade blivit situationens fånge, ”inte orkade/ville/kunde sätta sig på entouraget”.

Ironiskt nog hakade Moskva i alla fall inte på finessen. Det var staten Sovjetunionen som talade och tillbakavisade den svenska protesten.

Det har sagts och skrivits att statsministern blev överrumplad, snarast lurad av Sven Andersson, och kände sig tvingad att protestera trots att han inte skulle ha tagit till sig kommissionens resultat. I ett samtal långt senare mellan Theutenberg och Åström säger den senare något i den stilen liksom att Palme själv tog initiativet till motförslaget. Dagsboksredovisningen anger att Palme, sedan Schori varnats om läget, visste vad som väntade och hade haft fyra veckor på sig att reagera. Inget tyder här heller på att han misstrodde kommissionens fynd av inalles sex ubåtar inne i Hårsfjärden.

I Theutenbergs dagboksanteckningar lyser andras invändningar mot hans agerande med sin frånvaro. Som han uppfattade det fanns det inga. *Efter* beslutet och med

tiden var det omvänt allt fler som tyckte att Sverige inte hade tillräckligt på fötterna för att bråka med den mäktiga Sovjetunionen. Som pådrivare tyckte han sig ha fallit offer för vad han kallar för den svenska "försiktighetsprincipen" gentemot Sovjetunionen. 1981 hade ju en UD-falang utan vidare velat släppa U 137.

För Theutenberg framstår det skedda som ett exempel på "undénska pekpinna, en fördragsamhet med eller rent av undfallenhet inför Sovjetunionen". Han kände sig ha blivit obekväv i den i hans uppfattning radikaliserade utrikes-, bistånds- och säkerhetspolitik som regeringen Palme hade slagit in på vid återkomsten 1982. "Ser man detta sammantaget traskade Sverige onekligen med bestämda steg alltmer vänsterut". Theutenbergs syn på den egna arbetsplatsen rymmer inga nyanser: Många i UD och i regeringskansliet var, hävdar han, uttalade marxist-leninister eller i varje fall dedicerat vänsterfolk och ville inte gärna angripa "bröderna i tron".

Det står hos Theutenberg sålunda uttryckligen att "för många hägrade nog en folkdemokrati à la Östtyskland"; sådant

speglar nog mer en sinnesstämning än analys. Dagboksförfattaren betecknar idag den hos en hel del ifrågasättande synen på ubåtslarmen som en "lysande och sällsynt framgångsrik och lyckad desinformationskampanj"; kanske själv med sin avgång från UD ett offer.

Annat i denna första volym av Bo J Theutenbergs dagböcker kunde förvisso nämnas, bl a hanteringen av tvisten med Danmark om den lilla ön Hesselö och den polska krisen 1981. Han satt centralt med i snart sagt alla tidens utrikespolitiska beslut, ända tills han fick nog.

Författaren har mycket på hjärtat. Han tänker sig åtminstone fyra volymer till med fortsatta ubåtsjakter och striktare IKFN-regler för Försvarens ingripanden mot kränkningar liksom om hans hemliga sonderingar med Sovjetunionen kring gränsdragningen i den sk Vita zonen i Östersjön. Forskare kring svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget får förhoppningsvis litet mer för att fylla ut bilden av den tidens Sverige.

Recensenten är ledamot av KKrVA.